ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

«ГОЛОСЪ» ԼՐԱԳՐԻ ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ

—

Կ. Պօլսից «Голосъ» լրագրին գրում են հետեւեալը:

Արդէն չորս օր է, ինչ մինիստրների խորհուրդը անընդհատ նիստեր ունի: Լուր է տարածված, որ այդ խորհուրդը արդէն վճիռ է կայացրել չէրնօգօրիական խնդրի վերաբերութեամբ և որ այդ վճիռը կը ներկայացնվի սուլթանին հաստատելու համար: Ասում են, որ վճռված է ընդդիմադրել ալբանացիներին և առանց հրացան արձակելու Դուլցինիօ չէրնօգօրցիներին յանձնել:

Եթէ այս լուրը ճիշդ է, Բ. Դուռը իր ստեղծած ալբանական լիգան երկու ջրի մէջ տեղը կը թողնի: Սուլթանի խորհրդատուները նրա ինքնասիրութեանը բաւականութիւն տալու համար հետեւեալ միջոցն են հնարել. նրանք ալբանական քայքայվող լիգայի տեղ «քիւրդական լիգա» են պատրաստում: Այդ նոր գործը հնարված է Բեռլինի դաշնագրի 61-դ. յօդուածը անզօր անելու նպատակով: Կարելի է հաստատ նախագուշակել, որ Թիւրքաց կառավարութեան այդ նոր հնարքը չի աջողվի, որովհետև քիւրդական լիգա ստեղծելու համար յարմարութիւններ չը կան: Թէպէտ ալբանցիները նոյնքան վայրենիներ են, որքան և քիւրդերը, բայց սրանց նման թափառական ցեղ չեն. Քիւրդերը իսկապէս Փոքր-Ասիայի «լեռնային գնչուներ» են:

Բաժանված և ցրված քիւրդ ցեղերը միմեանց հետ բոլորովին համերաշխ չեն: Այս հանգամանքը շատ լաւ յայտնի է Թիւրքաց կառավարութեանը և սա ամեն բան անում է, ինչ որ կարող է. նա ուղարկում է Փոքր-Ասիա մօլլաներին և սէյիդներին այդ բռնաւոր ցեղերին խելքի բերելու համար և բարձր կարգի շքանշաններ է տալիս քիւրդ ցեղերի կարմրափոխան առաջնորդներին:

Այդպիսի շքանշաններ կրողներից մէկը քիւրքերի յայտնի առաջնորդ Օսման-խանի որդի, Բեհրի-բէյն է. Օրերումս Բեհրի-բէյ սուլթանի գվարդիայի գլխաւորի աստիճան և 2-դ. կարգի Մեջիդիէի շքանշան ստացաւ և, Թիւրքաց Ֆերիկ-փաշայի ոսկեկար զգեստը հագած, ուղարկվեցաւ Հայաստան «առանձին յանձնարարութեամբ»: Դիմակաւորված այդ վայրենին մինչև այն աստիճան անյարմար գտաւ իր ոսկեկար հագուստը, որ Բօսֆորը անցնելուց յետոյ հանեց նրան և իր կարմիր զգեստը հագաւ:

Հայոց և յունաց լրագիրները սկսեցին ծաղրել Բեհրի-բէյի Հայաստան ուղարկելը և ուղղակի ասում էին, որ Թիւրքաց կառավարութիւնը Եւրոպայի պահանջները անտեղի դարձնելու համար Բեհրի-բէյին Հայաստան է ուղարկել, որ նա այդ երկրի մէջ վերանորոգութիւններ մտցնի: Բացի այդ հանաքները նշանաւոր գործեր էլ կատարվեցան Թիւրքաց նոր «գործակալի» առաջն առնելու համար Կ. Պօլսից նախազգուշացրին Փոքր-Ասիայի բնակիչներին և զէյթունցի լեռնաբնակները առաջին քայլն արին, շրջապատելով Մարաշը: Սրանից յետոյ Վասպուրականի Հայերն էլ ցոյց տուին, որ իրանք պատրաստ են իրանց նոր ձեռք բերած զէնքի ոյժը քիւրդերի դէմ փորձել:

Թիւրքաց կառավարութիւնը, նկատելով այդ, յայտնեց պաշտօնապէս, որ Բեհրի-բէյ ուղարկված է Վան քիւրդաց մի ցեղի առաջնորդ, յայտնի Շէյխ Իբադուլլահին պատժելու համար: Ինչ կը վերաբերի «Վակիթ» լրագրին, նա իսկոյն յայտնեց, որ Հայ ժողովուրդը դրդված է ռուսաց կառավարութիւնից որ «յանցաւոր դիտաւորութիւններ» ունի: Լրագիրը իր այդ «անմեղ» եզրակացութիւնը հիմնում էր այն հանգամանքի վրա, որ ռուսաց սահմաններից 500 ձիաւոր Հայ կամաւորներ անցել են Թիւրքիա և նրանց հետ մինչև անգամ քիւրդ ցեղերը սկսել են միանալ:

Օրերումս հասաւ այստեղ Էրզրումի անգլիական հիւպատոս մայօր Տրօտտըր: Նրանից քիչ վաղ հասաւ այստեղ Հայաստանի անգլիական գլխաւոր հիւպատոս գնդապետ Վիլսօն: Ամենքին յայտնի է, որ դեռ Բիկօնսֆիլդի մինիստրութեան ժամանակ իրանց պաշտօնները ստացած այս երկու գինուորականները Թիւրքասէրներ էին: Պ. Տրօտտըր գեներալ Կեմբելի սիրելի ադիւտանտ և անբաժան ուղեկիցն էր Հայաստանի մէջ, երբ այնտեղ պատերազմ կար: Թէ Տրօտտըր և թէ Վիլսօն մօտ երկու տարի ապրել են Հայաստանի մէջ, ուսումնասիրել են տեղական ազգաբնակութիւնը և պէտք է տեսնել, թէ այդ նախկին Թիւրքասէրները այժմ ինչպէս են պաշտպանում քրիստոնեաների ազատելու գաղափարը: Կարելի է մտածել, որ դրանք ամենափոքր հասակից են ունեցել քաղաքական այդ կարծիքները, մինչ այն աստիճան հաստատ են դրանց համոզմունքները և դէպի Հայերը ունեցած համակրութիւնը: Տարաբախտաբար այդ համակրութիւնը ծագել է նրանից, որ այդ մարդիկ նկատել են իրանց վաղեմի պաշտած տարրերի՝ քիւրդերի և Թիւրքերի անընդունակութիւնը: Թէպէտ պ. պ. Տրօտտըր և Վիլսօն չափազանց ցանկանում էին, որ քիւրդերը կարողանան գործիքներ լինել Բիկօնսֆիլդի նպատակների համար, բայց նրանք համոզվեցան, որ իրանց քաղաքականութեան համար քիւրդերը կատարելապէս անպիտան են:

Յունական լրագիրներից մէկի մէջ օրերումս տպված էր թղթակցութիւն Ֆէօդօսիայից, որի մէջ ասված էր, թէ Հայ-լուսաւորչական յայտնի նկարիչ Այվազովսկի թողել է իր կրօնը և ուղղափառ եկեղեցու ծոցն է մտել: Այդ լուրը շատ յարմար էր «Վակիթ» լրագրի համար, որ բացարձակ նկատեց, թէ Հայերի «սիրած» Ռուսաստանի մէջ կրօնական համբերողութիւն չը կայ: Հետագրեցին Ֆէօդօսիա և դուրս եկաւ, որ Ի. Կ. Այվազովսկի իր պատկերահանդէսը բանալու ժամանակ մաղթանք կատարելու համար Հայ քահանայի տեղ յոյն քահանայ էր հրաւիրել: Դրանից էին եզրակացրել կրօնափոխութիւնը:

ԹԻՒՐՔԻԱ

—

Լրագիրների մէջ կարդում ենք հետեւեալը:

Այն ժամանակամիջոցից որ տուած էր Բ. Դրանը Դուլցինիօն չէրնօգօրցիներին յանձնելու համար, արդէն չորս օր անցել է, իսկ այդ նահանգը դեռ ևս չէրնօգօրցիները չեն ստացել: Րագուզայից հաղորդեցին, որ Րիզա-փաշայի յանձնարարութիւնը, ինչպէս և նրա նախորդներինը, չի աջողվի: Եթէ հաւատանք ստացված լուրերին, Րիզա-փաշային չաջողվեց համոզել կամ բանտարկել ալբանական շարժման առաջնորդներին և արգելել ալբանական միութիւնը, չը փոխելով իր դիտաւորութիւնը Դուլցինիօն պաշտպանելու մասին, 600 մարդ ուղարկեց այդ քաղաքը, որի բնակիչները իբր թէ վճռել են այրել նրան, եթէ ստիպված լինեն չէրնօգօրցիներին տալ:

Րագուզայից եկած ինչպէս միւս լուրերը, նոյնպէս և սա երևի չափազանցացրած են: Այդ լուրերը տարածվում են այն նպատակով, որ, պետութիւնները համոզվեն, թէ իրանք անիրագործելի բան են սկսել: Այսպէս թէ այնպէս անկասկածելի է այն փաստը, որ Դուլցինիօ դեռ ևս չէրնօգօրցիների ձեռքին չէ:

Ուրեմն չորս օր է, ինչ Բ. Դուռը յամառութեամբ չէ հնազանդվում Եւրոպայի կամքին: Երևի դեռ շատ ժամանակ նա անպատիժ կը մնայ, որովհետև միացեալ նաւատորմը կազմելու և նրան Թիւրքաց ջրերը ուղարկելու համար գոնեա մի շաբաթ հարկաւոր կը լինի: Այդ միջոցը մինչև կը լրանայ, կարող են այնպիսի անցքեր պատահել, որոնք կը դժուարացնեն նաւատորմի գործը:

Այնուամենայնիւ այդ ուղղութիւնն էլ իր լաւ հետեւանքներ կարող է ունենալ, որովհետև պետութիւնները կը համոզվեն, որ Թիւրքիայից կամաւորապէս ոչինչ չէ կարելի ստանալ և որ հարկաւոր է նրան ուժով կատարել տալ Եւրոպայի կամքը: Թէպէտ բոլոր պետութիւնները միաձայն պատրաստակամութեամբ չեն ուղարկում իրանց նաւերը Թիւրքաց ջրերը, բայց նրանք ամենքն էլ համոզվել են, որ ուշ և անկարելի է չը մասնակցել ծովային ցոյցին:

Եթէ Թիւրքիան կամաւորապէս գիջումն արած լինէր չէրնօգօրիական հարցի մէջ, Եւրոպան գործի մէջ չէր խառնվի: Այժմ քանի որ Եւրոպան սկսում է գործնական դեր խաղալ, նա այլ ևս յետ չի կանգնի մինչև իր նպատակին վերջնականապէս չը հասնի:

Բ. Դուռը իր գործունէութեան համար պատասխանատու կը մնայ, չը նայելով, որ նա ծածկվում է իր ստեղծած ալբանական միութեան շղարշի տակ: Եթէ չէրնօգօրցիները և միացեալ նաւատորմը Դուլցինիօի մէջ միայն ալբանցիների հետ գործ կունենան, այն ժամանակ կը պարզվի, թէ դրանք ինչպէս կարողացան չը հնազանդվել իրանց կառավարութեան հրամանին և մահով սպառնալ Բ. Դրան հաւատարմատարին: Յունական հարցի մէջ ալբանացիները չեն կարող միայնակ գործել: Յունաց գործերի յարձակման ժամանակ Թիւրքիան ստիպված կը լինի բացարձակ ընդդիմանալ Յունաստանին, որ թէ բարոյապէս և թէ նիւթականապէս պաշտպանված է Եւրոպայից:

Այս բոլորի հետեւանքը այն կը լինի, որ հետեւեալ հարցը օրական խնդիր կը դառնայ. արդեօք Թիւրքիան կարո՞ղ է գոյութիւն ունենալ իբրև Եւրոպական պետութիւն, քանի որ նա ապացուցեց, որ անկարող է այդ դերը խաղալ:

ՀԱՅԵՐԸ ԹԻՒՐՔԻԱՅԻ ՄԷՋ

—

Նորերումս փարիզում տարածվեցաւ մի անստորագիր բրօշիւր հայկական խնդրի մասին. «Հայերը Թիւրքիայի մէջ» վերնագրով: Բրօշիւրը կարճառօտ կերպով նկարագրում է Թիւրքահպատակ հայերի դրութիւնը, որպէս զի յիշեցնի Եւրոպային, որ Հայերը Թիւրքաց իշխանութեանը ենթարկվելու օրից հաւատարիմ են մնացել Թիւրքիային և այժմ էլ պատրաստ են մնալ սուլթանի իշխանութեան տակ, միայն ձգտում են մի քանի արտօնութիւններ ստանալ իրանց անձնական ապահովութեան համար: Անյայտ հեղինակը տեղեկութիւններ է հաղորդում այն ընդարձակ երկրի մասին, որ հին ժամանակներում Հայերի ձեռքին էր և որ այժմ պատկանում է Ռուսաստանին, Թիւրքիային և Պարսկաստանին: Ամենից տարաբաղդ Թիւրքահպատակ Հայերն են: Իսկ ռուսահպատակ Հայերի վիճակը այնպէս է, որ ասիական Թիւրքիայում բնակվող նրանց եղբայրները չեն կարող նրանց չը նախանձել: Հեղինակը վկայում է, որ Հայերի և ռուսաց Թագաւորի միւս հպատակների մէջ զանազանութիւն չը կայ:

«Մի՞թէ մենք չը տեսանք, գրում է հեղինակը, որ վերջին պատերազմի ժամանակ Ասիայի մէջ եղած ռուսաց զօրքերի հրամանատարը գեներալ Լօրիս-Մելիքօվն էր, որ և յաղթանակով մտաւ Ղարս: Մի՞թէ մենք չենք տեսնում, որ նոյն գեներալը այժմ Ռուսաստանի ամենաբարձր և նշանաւոր պաշտօնն է վարում: Իսկ գեներալ Լօրիս-Մելիքօվ Հայ է, ինչպէս երևում է նրա անունից: Մենք կարող էինք այդպիսի շատ օրինակներ բերել»:

Հիմնվելով հայկական ծուխերի մետրիքական գրքերի վրա, հեղինակը վկայում է, որ Թիւրքիայի մէջ ապրում են 2,400,000 հայեր, որոնցից 400,000 եւրոպական, իսկ 200,0000 ասիական Թիւրքիայի մէջ: Բացի այդ Ռուսաստանի մէջ ապրում են 800,000 հայեր, Պարսկաստանի մէջ 250,000, Աւստրիայի մէջ 25000, Աֆրիկայի և Հնդկաստանի մէջ 20000, իսկ 5000 ցրված են եւրոպական զանազան պետութիւնների մէջ: Այսպիսով բոլոր հայերի թիւը հասնում է 3,500,000, որից $^{2}/_{3}$ ապրում է Թիւրքիայի մէջ: Եւրոպային շատ լաւ յայտնի է հայերի դրութիւնը Թիւրքիայի մէջ: Նրանց անձնական դրութիւնը և աշխատանքների պտուղները ապահոված չեն: Նրանք ամեն տեսակ անարգանքների են ենթարկվում: Նրանց կանանց և աղջկերանց հետ Բ. Դրան աստիճանաւորներից հովանաւորված քիւրդ աւազակները կամակայութեամբ են վարվում: Նրանց հալածանքները աւելի էլ սաստկացան այն ժամանակից, երբ Եւրոպան նրանց վրա ուշադրութիւն դարձրեց: Հայաստանի մէջ յանցանքների թիւը աւելացաւ և «կարելի է մտածել, գրում հեղինակը, որ Թիւրքաց կառավարութիւնը վճռել է ոչնչացնել Հայերին, բայց այդ մտադրութիւնը իրագործված չէ Ռուսաստանի [illegible], որ իր վերջին յաղթութիւններով [illegible] քիւրդերի մէջ, այնպէս որ եթէ այս վերջինները աւելի մարդասէր չը դարձան, գոնեա աւելի զգուշացան»: Այնուամենայնիւ սրանք Թիւրքաց իշխանութեան աչքի առաջ քանդում են երկիրը: Բրօշիւրի շարունակութեան մէջ բերված է հայերի կողմից մեծ պետութիւններին Բեռլինի կօնգրեսի ժամանակ ներկայացրած յիշատակարանը, որի մէջ մանրամասնաբար նկարագրված է Հայերի անտանելի դրութիւնը և ցոյց են տուած երկիրը հանգստացնելու համար հարկաւոր միջոցները: Թիւրքաց իշխանութեան տակ եղած Հայերը խնդրում են քրիստոնեայ վարչութիւն և հաստատ ապահովութիւն: Այդպիսի վերանորոգութիւն մտցրած է Լիբանանի մէջ և Հայերը խնդրում են Թիւրքիայից և պետութիւններից գործադրել Հայաստանի մէջ Լիբանանի օրգանական կանոնադրութիւնը: Ամբողջապէս բրօշիւրի մէջ տպված այդ կանոնադրութիւնը ոչ մի յօդուած չէ պարունակում, որ ընդդէմ լինէր Բ. Դրան իշխանութեանը: Բ. Դուռը նահանգապետ է նշանակում և նրան տալիս է արտակարգ իշխանութիւն: Նրա անունով հարկեր են հաւաքվում, նրանից է կախված վարչութիւնը, իսկ մեծ պետութիւնները հսկելու իրաւունք են ստանում:

Յիշեալ վերանորոգութիւնների անյապաղ մտցնելը, հեղինակի կարծիքով, պահանջում են Թիւրքիայի շահերը: Անկարելի է սպասել, որ հալածված ժողովուրդը հաւատարիմ մնայ Բ. Դրան:

Հայերի մէջ կարող են երևալ այլ ձրգտումներ, կատարելապէս օրինաւոր ձգտումներ: Նրանք ի՞նչի պէտք է չարչարվեն